

УДК: 343.2(045)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-61-67>

Пересада Ольга Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7199-1938>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЖИТТЯ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ

У статті розглянуто актуальні питання визначення та кваліфікації злочинів проти життя людини в Україні та зарубіжних державах. Доведено, що проблемним питанням кримінально-правової охорони життя людини є значна диференціація підходів до визначення моменту її початку, що відображає медичні та соціальні критерії становлення індивідуальної особистості, яка має право на життя. Показано, що українське кримінальне законодавство наділяє особу правом на життя з моменту народження, у той час як правильним підходом є визнання початку життя людини та відповідної його кримінально-правової охорони з моменту настання 10 днів після зачаття, що відповідає європейському досвіду (зокрема, Франції) та у достатній мірі відображає медичні особливості періоду формування повноцінного ембріона. Також у статті розглядається питання щодо того факту, що в розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України об'єднано посягання на два різні родові об'єкти – суспільні відносини щодо охорони життя та суспільні відносини щодо охорони здоров'я особи. Таке положення кримінального закону України не відповідає міжнародній практиці з цього питання. Крім того, обґрунтовано думку, що не можна ототожнювати дві відповідні категорії об'єкта злочинних посягань, адже такий підхід у певних випадках може суттєво ускладнювати кваліфікацію кримінального правопорушення. Отже, наголошується, що, зважаючи на виключну важливість кримінально-правової охорони життя людини, є необхідним сформулювати окремий розділ Особливої частини Кримінального кодексу України, що охоплює виключно склади злочинів проти життя як основного об'єкта злочинного посягання.

Ключові слова: життя; кримінальне право; людина; кримінальна відповідальність; кримінально-правова охорона.

Постановка проблеми. Кримінально-правова охорона життя як основного об'єкта злочинного посягання породжує низку проблемних теоретико-методологічних і практично-прикладних питань як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Зокрема, йдеться про проблеми визначення моменту виникнення права особи на життя, права на евтаназію, відокремлення умисних убивств від неумисних, нормативно-правову модернізацію внутрішньої структури кримінального законодавства тощо.

За таких умов порівняльно-правовий аналіз кваліфікації злочинів проти життя в Україні та зарубіжних державах становить досить важливу наукову та практичну проблему сучасного кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що проблематика кваліфікації злочинів проти життя людини досить ретельно розглядається у вітчизняній юридичній літературі. Зокрема, варто назвати праці Ю. В. Бауліна, О. П. Бугайчук, О. М. Костенка, Л. В. Мартиненко, О. М. Поліщука, В. О. Тулякова та інших дослідників.

Водночас ще не вироблено концептуальні підходи до вирішення проблемних кримінально-правових питань у даній площині, зокрема, таких як: визначення моменту початку кримінально-правової охорони життя людини та розроблення новітніх кримінально-правових підходів до поняття евтаназії тощо.

Метою цієї статті є визначення проблемних питань у сфері кримінально-правової охорони життя та напрямів удосконалення кримінально-правової

кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя людини з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Кваліфікація злочинів проти життя людини в різних правових системах світу актуалізує декілька ключових фактологічних і юридичних проблем, пов'язаних насамперед із визначенням початку моменту кримінально-правової охорони даного найціннішого об'єкта.

На міжнародно-правовому рівні ст. 4 Декларації прав дитини 1959 р. встановлює таку концептуальну норму універсального характеру: «Дитина потребує належної охорони як до, так і після пологів». У свою чергу, ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р. декларує такий постулат: «Кожна дитина має невід'ємне право на життя», а дитиною при цьому вважається «кожна людська істота до досягнення 18-річного віку» [1, с. 46].

Тобто в даній нормі не зазначається, чи здійснюється захист ембріона, плода від моменту зачаття, а також не вказується, чи входить указаний період розвитку людини до проміжку досягнення 18-річного віку тощо.

У порівняльно-правовому контексті слід зазначити, що кожна держава самостійно визначає момент початку життя для здійснення охорони. Наприклад, у Франції людина отримує правовий захист через 10 днів після зачаття, у Данії цей строк становить 12 тижнів, а у Швеції – 20 тижнів. Усі ці терміни обрано як відлік для захисту не випадково, адже кожна дата фіксує певні біологічні та фізіологічні зміни розвитку ембріона.

Щодо України, то, як слушно зазначає О. П. Бугайчук і Л. В. Мартиненко, національне законодавство не містить визначення початку життя людини [1, с. 47].

Проте відсутність законодавчого визначення початку життя людини не означає відсутність у людини комплексу біологічних прав, що відносяться до так званих «прав четвертого покоління» як принципово нової групи прав особи, які з'явилися в сучасному суспільстві, і потребують створення належної регламентації (у тому числі – на рівні кримінально-правової охорони від протиправних посягань), серед яких, зокрема, право на евтаназію, право бути клонованим, права ембріонів тощо.

У цьому контексті необхідно відзначити, що вітчизняне цивільне законодавство містить певні нормативні положення щодо можливості зачаття, проте ще не народженій дитині набути права спадкування. Однак у даному випадку не йдеться про закріплення за таким суб'єктом права на життя та здійснення його кримінально-правової охорони, про що свідчать і положення Кримінального кодексу України (далі – КК України) 2001 р. щодо незаконного проведення абортів (ст. 132) [2]. Стосовно незаконного проведення абортів, то дана стаття закріплена в Особливій частині КК України, як вбачається, саме з метою захисту життя жінки від тих наслідків, яких вона може зазнати під час проведення тих чи інших медичних маніпуляцій, а не для кримінально-правової охорони життя ненародженої дитини як безпосереднього адресата відповідних насильницьких дій.

Іншими словами, кримінальне законодавство України, на відміну від права багатьох держав світу, на сьогодні виключає можливість кримінально-правової охорони ненародженого.

У цілому, у світі існують такі основні підходи до визначення моменту початку людського життя з точки зору можливості його кримінально-правової охорони:

- а) від моменту зачаття;
- б) від моменту розвитку головного мозку;

- в) з початком самостійного дихання новонародженої дитини (за даного підходу враховано насамперед науковий медичний критерій);
- г) від моменту відокремлення плода від матері;
- г) від моменту початку фізіологічних пологів;
- д) від моменту прорізування передлежачої частини плода у процесі народження;
- е) досягнення плодом повних 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку.

На наш погляд, досить виваженим підходом було б закріплення в Особливій частині КК України принципової можливості кримінально-правової охорони ненародженого плода, починаючи з 10-го дня після зачаття, коли починається формування основної структури ембріона, що цілком відповідало б позитивному досвіду цілої низки європейських держав, зокрема Франції, правова система якої взагалі є досить наближеною до української за ключовими параметрами її загальної архітекτονіки.

Крім того, аналізуючи проблемні питання кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя в різних країнах світу, слід зазначити, що кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя особи передбачає здійснення кримінально-правової оцінки таких суспільно небезпечних і протиправних діянь, що, посягаючи на життя й здоров'я особи, руйнують і спотворюють ці найцінніші блага, а також наражають на небезпеку заподіяння їм шкоди [3].

Кваліфікуючи ці кримінальні правопорушення за об'єктом посягання, необхідно пам'ятати, що в розділі II Особливої частини КК України об'єднано посягання на два різні родові об'єкти – суспільні відносини щодо охорони життя та суспільні відносини щодо охорони здоров'я особи, що не завжди є притаманним для структури кримінального законодавства держав світу, адже життя досить часто виокремлюється як самостійний, окремий об'єкт протиправних посягань, зважаючи на його виключну важливість для кожної окремої людини та суспільства в цілому як цілісної людської єдності.

При цьому кожне кримінальне правопорушення проти життя завжди пов'язане із заподіянням шкоди здоров'ю, проте не кожне посягання проти здоров'я зашкоджує життю. Наприклад, під час вчинення такого злочину проти життя, як убивство руйнується і життя, і здоров'я потерпілого. Заподіяння ж особі побоїв, мордувань, умисного легкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження не призводить до втрати життя, хоча при цьому обов'язково і неминуче страждає здоров'я людини [3].

Суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров'я особи також є безпосередніми об'єктами відповідних кримінальних правопорушень.

До того ж слід зауважити, що в науці життя особи розуміється як особлива форма існування людини (людського організму), що характеризується цілісністю та здатністю до самоорганізації, а з юридичної точки зору – як найважливіше благо, яке, у разі смерті людини, не може бути відновлено. Життя людини характеризується реактивністю, диханням, мисленням, чутливістю, баченням, спілкуванням, харчуванням, ростом, рухом, обміном речовини, розмноженням тощо.

У свою чергу, здоров'я особи – це стан людського організму, за якого нормально функціонують усі його органи та тканини. Так, у преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) зазначено, що здоров'я – це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад [4].

Термін «особа» означає окремого індивіда, особистість, людину як втілення індивідуального начала в суспільстві.

Під час кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи слід звернути особливу увагу на їх додаткові безпосередні об'єкти, предмети та потерпілих від цих злочинів.

Зокрема, деяким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи властиві додаткові обов'язкові чи факультативні безпосередні об'єкти (наприклад, воля, честь і гідність особи, встановлений законодавством порядок надання громадянам медичної допомоги тощо).

Предметом деяких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи можуть бути:

- а) відомості про проведення медичного огляду особи на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, або захворювання на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та результати такого обстеження (ст. 132 КК України);
- б) органи тканини людини (ст. 143 КК України);
- в) кров (ст. 144 КК України);
- г) лікарська таємниця (ст. 145 КК України) тощо.

Потерпілі від цих протиправних посягань – широке коло осіб, зокрема:

- 1) заручник, викрадена людина, малолітня дитина, вагітна жінка тощо (під час учинення умисного вбивства за обтяжуючих обставин);
- 2) близькі родичі (наприклад, під час учинення тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження);
- 3) особа, що перебуває в небезпечному для життя стані (за умови ненадання допомоги такій особі);
- 4) хворий (за умови ненадання йому допомоги медичним працівником);
- 5) пацієнт (за умови порушення його прав).

У процесі кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи за об'єктивною стороною слід керуватися тим, що аналізовані правопорушення характеризуються переважно трьома обов'язковими ознаками: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) причинно-наслідковим зв'язком між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Тому більшість із таких кримінальних правопорушень сконструйовано як кримінальні правопорушення з матеріальним складом (усі види вбивств і тілесних ушкоджень; ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані; незаконна лікувальна діяльність тощо). Це означає, що під час кваліфікації буде потреба у встановленні наявності не тільки суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), а й суспільно небезпечних наслідків і причинно-наслідкового зв'язку між таким діянням і його наслідками. Однак у розділі II Особливої частини КК України є також кримінальні правопорушення з формальним складом (наприклад, погроза вбивством, незаконне проведення абортів, залишення в небезпеці), а тому для їх кваліфікації за об'єктивною стороною слід, щонайменше, встановити зміст самого суспільно небезпечного діяння.

На кваліфікацію кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи можуть впливати такі ознаки їх об'єктивної сторони: а) час учинення кримінального правопорушення (наприклад, час пологів або одразу ж після них під час учинення умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини); б) спосіб учинення

кримінального правопорушення (наприклад, обман під час учинення насильницького донорства); в) обстановка вчинення кримінального правопорушення (наприклад, необхідна оборона під час умисного вбивства, якщо перевищено її межі) тощо [3].

Необхідно вказати й на таку особливість кримінально-правової охорони життя людини: всупереч ст. 3 Конституції України, яка проголошує людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку в Україні найвищою соціальною цінністю, кримінальні правопорушення проти найцінніших людських благ (життя та здоров'я особи) є одними з найпоширеніших та визнаються одними з найнебезпечніших злочинних дій у всіх державах сучасного світу. Кримінальні правопорушення проти життя особи – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на життя особи, руйнують і спотворюють найцінніші блага, а також наражають на небезпеку заподіяння їм шкоди.

Варто відзначити, що до даної категорії кримінальних правопорушень КК України відносить умисне вбивство (ст. 115), убивство через необережність (ст. 119), умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121), умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125), катування (ст. 127), залишення в небезпеці (ст. 135) [2].

Наприклад, лише за окремо взятий 2015 календарний рік до Київського районного суду м. Одеси надійшло 62 обвинувальні акти за даною категорією справ. Проведене узагальнення показало, що найбільше обвинувальних актів за вказаний період надійшло за ст. 115 КК України (умисне вбивство) – 16 кримінальних проваджень, із яких 12 було розглянуто з винесенням обвинувального вироку [5]. Подібна статистика загалом притаманна й іншим районним і міським судам різних регіонів України.

За той самий період часу також надійшло 11 кримінальних проваджень до вказаного вище районного суду за ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження), з них розглянуто з винесенням обвинувального вироку 8 справ. За ст. 122 КК України (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження) надійшло до суду 8 обвинувальних актів, із яких відповідно розглянуто 6 з винесенням обвинувального вироку. Переважна більшість засуджених даної категорії – це чоловіки віком від 20 до 60 років. Однак серед справ за статтею «умисне вбивство» та «умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» засуджені жінки віком від 18 до 40 років. Серед кримінальних правопорушень цієї категорії, які скоєні неповнолітніми, превалюють умисні тяжкі тілесне ушкодження (ст. 121 КК України). Під час учинення цих кримінальних правопорушень більше половини засуджених перебували у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння [5].

З процедурної точки зору необхідно зазначити, що в ході розгляду кримінальних проваджень за кримінальними правопорушеннями проти життя людини до підозрюваних осіб у переважній більшості держав світу зазвичай застосовується запобіжний захід у вигляді застави, особистого зобов'язання та тримання під вартою, причому основним заходом у частині умисних злочинів є саме тримання під вартою з урахуванням особливої тяжкості злочинів, що умисно посягають на життя як основний об'єкт кримінально-правової охорони.

Висновки. Отже, можна сформулювати такі найважливіші висновки щодо особливостей кримінально-правової охорони життя людини з урахуванням досвіду кримінально-правового регулювання досліджуваних питань у правових системах України та зарубіжних держав: 1) проблемним питанням кримінально-правової

охорони життя людини є значна диференціація підходів до визначення моменту її початку, що відображає медичні та соціальні критерії становлення індивідуальної особистості, яка має право на життя; 2) українське кримінальне законодавство наділяє особу правом на життя з моменту народження, у той час як правильним підходом убачається визнання початку життя людини та відповідної його кримінально-правової охорони з моменту настання 10 днів після зачаття, що відповідає європейському досвіду (зокрема, Франції) та у достатній мірі відображає медичні особливості періоду формування повноцінного ембріона; 3) зважаючи на виключну важливість кримінально-правової охорони життя людини, вважаємо за необхідне сформулювати окремий розділ Особливої частини КК України, що охоплює виключно склади кримінальних правопорушень проти життя як основного об'єкта протиправного посягання.

Список використаних джерел

1. Бугайчук О. П., Мартиненко Л. В. Про початковий момент кримінально-правової охорони життя людини. *Жіночий лікар*. 2019. № 4. С. 46–47.
2. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Кваліфікація злочинів проти життя та здоров'я особи. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_1.html (дата звернення: 03.02.2021).
4. Статут (Конституція) ВООЗ від 29 липня 1946 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599#Text (дата звернення: 03.02.2021).
5. Злочини проти життя та здоров'я особи. Узагальнення судової практики. URL: <https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/1280-zlochyni-proti-zhittya-ta-zdorov-ya-osobi-uzagalnennya-sudovoji-praktiki> (дата звернення: 03.02.2021).

References

1. Buhaichuk, O. P., Martynenko, L. V. (2019). Pro pochatkovyi moment kryminalno-pravovoi okhorony zhyttia liudyny [About the moment of beginning of criminal protection of human life]. *Zhinochyi likar*. № 4. S. 46–47 [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. [The Criminal Code of Ukraine of April 05, 2001] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. St. 131 [in Ukrainian].
3. Kvalifikatsiia zlochiniv proty zhyttia ta zdorovia osoby [Classification of crimes against life and health of person]. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_1.html (data zvernennia: 03.02.2021) [in Ukrainian].
4. Statut (Constitutsia) VOOZ vid 29 lypnia 1946 r. [Constitution of The World Health Organization]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599#Text (data zvernennia: 03.02.2021) [in Russian].
5. Zlochyny proty zhyttia ta zdorovia osoby. Uzahalnennia sudovoi praktyky [Crimes against life and health of person. Generalization of judicial practice]. URL: <https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/1280-zlochyni-proti-zhittya-ta-zdorov-ya-osobi-uzagalnennya-sudovoji-praktiki> (data zvernennia: 03.02.2021) [in Ukrainian].

Peresada Olha,

PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7199-1938>

QUALIFICATION OF CRIMES AGAINST LIFE: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

The article considers topical issues of definition and qualification of crimes against human life in Ukraine and abroad. It is proved that the problematic issue of criminal law protection of human life is a significant differentiation of approaches to determining the moment of its onset, which reflects the medical and social criteria for the formation of an individual who has the right to life. It is shown that Ukrainian criminal law gives a person the right to life from birth, while the correct approach is to recognize the beginning of human life and appropriate criminal protection from the moment of onset 10 days after conception, which is consistent with European experience (in particular, France) and sufficiently reflects the medical features of the period of formation of a full-fledged embryo. The article also addresses the issue of the fact that Section II of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine combines encroachment on two different

generic objects - public relations for the protection of life and public relations for the protection of personal health. This provision of the criminal law of Ukraine does not correspond to the international practice on this issue. In addition, it is reasonable to believe that the two relevant categories of the object of criminal encroachment cannot be considered similar, as such an approach in certain cases can significantly complicate the classification of a criminal offense. It is emphasized that, given the exceptional importance of criminal law protection of human life, it is necessary to formulate a separate section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which covers only crimes against life as the main object of criminal encroachment.

Key words: *life; Criminal Law; human; criminal liability; criminal law protection.*

Надійшла до редколегії 02.02.2021